

Володимир Пашенко.

Греко-католики в Україні:

від 40-х років XX століття до наших днів. - Полтава, 2002. - 616 с

У період відродження національної державності України увагу дослідників привертають питання релігії. Вони по-новому прагнуть показати роль і участь церковно-релігійних організацій у суспільному житті нації, переосмислити багатолітні релігійно-етичні та мовно-культурні норми і загалом релігійно-історичний досвід народу відповідно до нових реалій суспільно-політичного та соціально-економічного життя. В зв'язку з цим

цінним є досвід наукового узагальнення місця церкви у державотворчому процесі, збереженні історичної пам'яті народу. Ця проблема постійно аналізується на сторінках журналу "Людина і світ", наукового щорічника "Історія релігій в Україні" (співвидавці - Інститут релігієзнавства - філія Львівського музею історії релігії, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, відділ релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України), збірника "Ковчег. Науковий збірник з церковної історії" (видає Інститут історії церкви Українського католицького університету) та ін. Велике зацікавлення науковців і педагогів викликали й нові історичні¹ та археографічні² публікації, виконані на міждисциплінарному рівні.

Значний інтерес становить рецензована праця, в якій автор на основі маловідомого археографічного матеріалу намагається проаналізувати політику КПРС і радянської держави щодо Української греко-католицької церкви. Як відомо, на Львівському соборі 1946 р. тоталітарний режим проголосив її ворогом радянської влади, спробувавши насильно приєднати чотири мільйони її вірних до Російської православної церкви. Однак репресована церква і в підпіллі виконувала свою етнокультурну місію і суспільний обов'язок. Утім, цю проблему В. Пашенко частково вже порушував у попередній своїй монографії "Православ'я в новітній історії України" (Полтава, 2001).

У першому розділі нового дослідження автор аналізує радянську історіографію передумов і наслідків запровадження уній. Праці радянських авторів, вважає дослідник, об'єднує теза про насильницький характер Брестської та Ужгородської уній, прийняття яких було викликане загостренням класової боротьби; власне останнє штовхнуло українських феодалів до тіснішого класового союзу з польсько-литовською шляхтою й угорськими феодалами (с. 5). Радянські історики однозначно трактували унію як історію зради інтересів українського народу, доказ реакційної позиції уніатського духовництва в боротьбі проти революційного руху пролетаріату і селян (с. 7-8), альянс з фашизмом у роки Другої світової війни (с. 9). Отож, головною вадю більшості публікацій радянської доби було акцентування уваги читача в площині класового, антиросійського чи антирадянського підходів. В. Пашенко вважає, що до історії уніатської церкви слід підходити з діалектичних позицій, розглядаючи її суспільну роль у контексті складних політичних процесів останніх століть. Дослідник вдало цитує думку київського історика О. Лисенка про те, що УГКЦ у середині ХХ ст., "ставши генератором національної свідомості місцевого населення, мала досвід протистояння, протидії асиміляторській політиці польського уряду. Глава уніатів митрополит А. Шептицький, який так і не присягнув польським властям, залишався послідовним поборником прав своєї пастви і після входження Західної України до складу УРСР" (с. 16).

Автор детально аналізує сутність політичної публіцистики Я. Галана, частково Ю. Мельничука і В. Беляєва, яку вважав "важкою артилерійською підготовкою напередодні Львівського собору УГКЦ та сильним наступальним ударом на завершальній стадії розгрому конфесії, коли потрібно було переконувати рядових віруючих у правильності акції органів влади" 1946 р. (с. 25).

Чимало уваги у праці приділено політиці радянзації західноукраїнського регіону в 1939 - 1941 і 1944 - 1945 рр., підготовці й організації владою Львівського собору та Закарпатської наради УГКЦ, які загнали опальну конфесію у підпілля. Автор наводить документальні свідчення про те, що "відбором делегатів на Собор, доставкою у Львів та реєстрацією відав полковник держбезпеки Богданов, котрий розташувався зі своїми офіцерами в готелі "Інтурист", у самому центрі Львова" (с. 99). У книзі з'ясовано трагічні обставини загибелі мукачівського єпископа Теодора Ромжі 27 жовтня 1947 р. (на підводі, в якій сидів єпископ, "випадково" наїхав автомобіль "Студебеккер",

що не був зареєстрований в органах МВС). Утім, підкреслює автор, "можна сміливо стверджувати, що основним замовником убивства Т. Ромжі стала тоталітарна система" (с. 116).

У книзі вперше опубліковано детально розроблений "Календарний план проведення заходів з ліквідації греко-католицької церкви у Закарпатській області УРСР" (підготовлений за участю республіканських силових структур і партійних органів), де регламентовано "доручення" письменнику Володимиру Росовичу (псевдонім Я. Галана), протопресвітеру Гавриїлу Костельнику, архієпископу Макарію, а також поліграфістам і кінорежисерам (с. 118-120).

У другому розділі книги аналізуються державно-церковні стосунки у 50-х - 60-х рр. ХХ ст. Автор доводить, що "законодавство про культу якщо й діяло, то лише стосовно віруючих, духовенства, церкви в цілому. Радянські чиновники нерідко обходилися без нього, продовжуючи масово порушувати елементарні права парафіян" (с. 248). Тому, всупереч політиці режиму ("атеїстичному буму") в регіоні продовжували діяти сотні підпільних священників, відновилося паломництво до села Зарваниця Теребовлянського району Тернопільської області, розпочалася самовільна реставрація низки закритих греко-католицьких храмів, нелегальне тиражування образків і релігійної літератури. У книзі показано заходи влади щодо "профілактики" уніатських священнослужителів, зокрема єпископа В. Величковського (хіротонізований Й. Сліпим 1963 р.), і тисяч вірних опальної церкви - науковців, митців, студентів, інженерно-технічних працівників, "колишніх учасників і посібників оунівського підпілля, які повернулися з виправних таборів і спецпоселень" (с. 265-273).

У третьому розділі - "Українська греко-католицька церква в період кризи тоталітарної системи" - показано багатогранну діяльність релігійного дисидентства і заходи влади щодо його нейтралізації. Причому цей процес простежено не лише на заході, а й сході республіки. Автор вважає, що активізації греко-католиків наприкінці 70-х років значною мірою сприяло обрання папою Римським кардинала Кароля Войтили, який прибрав ім'я Івана Павла II. Власне 19 березня 1979 р. він надіслав Й. Сліпому листа, в якому закликав нескорених греко-католиків до святкування тисячоліття хрещення України-Русі, підтвердив законність Брестської унії 1596 р., засвідчив пошану єпископату, духовництву і вірним УГКЦ. Зрозуміло, що активізація східної політики Ватикану викликала негативну реакцію з боку компартійних структур, органів влади, Московської патріархії. А вже 6 червня 1980 р. політбюро ЦК КПУ ухвалило спеціальну постанову, спрямовану на посилення боротьби проти греко-католиків, а Рада у справах релігій розробила чергові заходи щодо її виконання.

Четвертий розділ книги присвячено проблемі відновлення УГКЦ наприкінці 80-х - на початку 90-х рр. ХХ ст. У ньому відтворено жертвну роботу ініціативної групи з відновлення репресованої церкви, яка у 1987 р. навіть звернулася до генсека ЦК КПРС М. Горбачова з вимогою про повернення давніх прав і визнання рідної віри - з процесом оновлення суспільства має прийти і "свобода совісті, свобода віровизнання, свобода для моральних, творчих сил народу, без чого народ не може стати тим, чим він має бути: вільно віруючим і вільно думаючим суспільством, спосібним разом з інакше думаючими чи віруючими розв'язувати і найбільші проблеми людського життя, зокрема боротися за мир в цілому світі і за взаєморозуміння між народами" (с. 453). Подібну заяву єпископат і клір надіслали Івану Павлу II, якого просили "сприяти всіма можливими засобами справжній легалізації Української католицької церкви в СРСР" (с. 455). Подано також детальну біографію одного з авторів цієї заяви - єпископа П. Василика, який, відбувши багаторічне сибірське ув'язнення, душпастирював на Тернопільщині, а влітку 1989 р. організував у Москві разом з членами "Комітету захисту УГКЦ" М. Муратовим і С. Хмарою голодування на захист "прав і свобод релігійних меншостей, що протягом всієї радянської історії пригнічувалися комуністичним режимом" (с. 484).

Багатим на роздуми автора є останній, п'ятий розділ "Церква в незалежній Україні", в якому аналізується складність проблеми відродження греко-католицьких громад у державі. В. Пашенко показує організаційну розбудову церкви, детально розповідає про драматичну передачу Святоюрського собору його історичним власникам і повернення 1991 р. на Батьківщину Мислава Івана кардинала Любачівського (с. 526-528). Автор не оминає й причин міжконфесійного конфлікту, який несподівано розгорівся того ж року між архієреями УГКЦ та УАПЦ. Утім, В.Пашенко досить фахово виклав концепцію екуменічної праці УГКЦ, яку ухвалив Синод у 2000 р.

Аналізуючи рецензовану працю полтавського історика та рекомендуючи її фахівцям-дослідникам, педагогам і широкій громадськості, відзначимо й деякі дискусійні місця й неточності, що зустрічаються в ній. У монографії слід було б дати аналіз не лише радянської, а й діаспорної та сучасної української історіографії проблеми. Непереконливим, на нашу думку, є твердження про те, що у 1944 -1945 рр. на заході України тривала громадянська війна (с. 74). Вважаємо, що вогнище військово-політичного конфлікту у цьому регіоні роздмухували насамперед гітлерівці, а згодом - карально-репресивні та партійні структури СРСР - УРСР. Автору, мабуть, треба було уникати терміна "визволення території Львівської митрополії" (с. 74) щодо повоєнного часу, який приніс греко-католикам масові депортації до Сибіру і перехід у 1946 р. у підпілля однієї з найбільших церков Східної Європи. Читацьку увагу інколи розхолоджують розлогі цитування державно-партійних документів тоталітарної доби (втім, для молодих науковців це оригінальний джерельний матеріал для подальших студій). На жаль, у праці не використано періодику УГКЦ. Однак зазначені зауваження аж ніяк не впливають на загальну позитивну оцінку монографії.

Створена на високому науковому рівні, вона може бути й навчальним посібником для релігієзнавців та богословів, і корисною працею для всіх, хто вивчає або просто цікавиться новітньою історією України, національно-культурними традиціями її народу. Можна лише пошкодувати, що ця оригінальна книга вийшла невеликим накладом і практично не поширювалась у книжково-торговельній мережі західного регіону нашої держави.

¹ Див.: Історія релігії в Україні: У 10-ти тт. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. - К., 1996-2002; Історія релігії в Україні. Навч. посібник / За ред. А. Колодного, П. Яроцького. - К., 1999; *Рибачук М., Уткін О., Киришко М.* Національне відродження і релігія. - К., 1995; *Шуба О.* Релігія в етнопольному розвитку України (політологічний аналіз). - К., 1999; *Ричка В.* Київська Русь: проблема етнокультурного розвитку (конфесійний аспект). - К., 1994; *Бондаренко В., Єленський В., Журавський В.* Релігійне життя в Україні: стан, проблеми, шляхи оптимізації. - К., 1996; *Панченко П.* Релігійні конфесії в Україні (40-ві - поч. 90-х рр.). - К., 1993; Релігійна традиція в духовному відродженні України. - Полтава, 1992; *Ульяновський В., Крижанівський О., Плохий С.* історія церкви та релігійної думки: У 3-х кн. - К., 1994; *Геник Л.* Релігійно-моральне виховання молоді в навчальних закладах Східної Галичини (кінець ХІХ - поч. ХХ ст.). - Івано-Франківськ, 2000; *Сапеляк А.* Київська церква на слов'янському Сході: канонічно-єкуменічний аспект. - Буенос-Айрес, Львів, 1999; *Лисенко О.* Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. - К., 1998; *Пашенко В.* Православ'я в новітній історії України. - Ч. 1-2. - Полтава, 1997 - 2001; Церква і соціальні проблеми. Екологія, економіка і християнська мораль: українська дійсність і перспективи. - Львів, 2000; Українська церква і незалежність України. - Львів, 2003; *Боруцький О.* Держава, церква, людина: Державно-церковні та міжконфесійні відносини у дзеркалі сучасності. 1992 - 2002 рр. - Львів, 2003; Християнські цінності: історія і погляд у третє тисячоліття. - Острог, 2002 та ін.

² Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Док. і матеріали. 1899 - 1944. - Т. 1. - Львів, 1995; Т. 2. - Кн. 2. Церква і суспільне життя. - Львів, 1999; Дух і ревність: Владика Снігурський та інші перемишляни / Упор. В. Пилипович. - Перемишль, Львів, 2002; *Сергійчук В.* Нескорена церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. - К., 2001 та ін.

В.В.Марчук
(Івано - Франківськ)